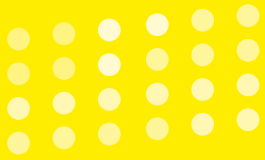

SVR- Verkenning

| 2017 | 03

Het economisch welzijn en de economische waarde van Vlaamse mantelzorgers

JOOST BRONSELAER, DIRK FESTAETS, DIRK MOONS, VÉRONIQUE VANDEZANDE,
LUT VANDEN BOER & BARBARA DEMEYER

INLEIDING

Mantelzorg of de zorg die gegeven wordt aan een bekende met een hulpbehoefte omwille van een chronische ziekte, een beperking of ouderdom is een belangrijke maatschappelijke realiteit. In 2014 geeft een kwart van de Vlamingen van 18 jaar en ouder aan dat ze in het afgelopen jaar zorg hebben verleend aan een familielid, vriend, kennis of buur met een hulpbehoefte (Vanderleyden & Moons, 2015). In hetzelfde onderzoek wordt evenwel een terugval van het aantal mantelzorgers vastgesteld ten opzichte van 2011. Ook Nederland laat een dalende trend zien (Swinkels e.a., 2016; Deeg, 2015). Daartegenover staan ook onderzoeken waarin geen daling van het aantal mantelzorgers vastgesteld wordt (Posthumus e.a., 2013). Waar alle studies het wel over eens zijn is dat de vraag naar mantelzorg zal toenemen. Zo zal de vergrijzing van de babyboomgeneratie er in 2030 toe leiden dat zij het merendeel uitmaken van de gebruikers van langdurige zorg. De vraag naar zorg zal ook toenemen omwille van de vermaatschappelijking van de zorg. De bedoeling daarbij is om mensen met beperkingen (van lichamelijke, verstandelijke of psychische aard), chronisch zieken, kwetsbare ouderen, jongeren met gedrags- en emotionele problemen, mensen die in armoede leven,... met al hun mogelijkheden en kwetsbaarheden een eigen zinvolle plek in de samenleving te laten innemen, hen daarbij waar nodig te ondersteunen en de zorg zoveel mogelijk geïntegreerd in de gemeenschap te laten verlopen (Vandeurzen, 2012). Deze zorg zal minder institutioneel gegeven worden en meer ingebed in de samenleving (Vanderleyden & Moons, 2010; Desmedt e.a., 2016). De vermaatschappelijking van zorg brengt bv. met zich mee dat ouderen minder vaak opgenomen worden in residentiële, collectieve woonvormen. Ook voor zwaardere zorg zal langdurig een beroep gedaan worden op de familie, vrienden of kennissen (Vanderleyden & Moons, 2015). Het mag duidelijk zijn dat de mate waarin mensen voor elkaar zorgen uiterst belangrijk is in deze periode van demografische verande-

ringen (vergrijzing) en budgettaire verplichtingen (besparingen). Socio-economische veranderingen zoals de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, de toename van het aantal echtscheidingen, de daling van de nataliteit en de toename van het aantal alleenstaanden kunnen een negatieve invloed hebben op het mantelzorgaanbod (Desmedt e.a., 2016).

Hoewel er een diversiteit aan mantelzorgers en zorgsituaties is, is de gemiddelde Vlaamse mantelzorger een vrouw tussen de 45 en 64 jaar. Ze leeft met een partner, is beroepsactief (voltijds of deeltijds) en verkeert in goede gezondheid. Bij de zorgontvanger is het dominant profiel een alleenwonende vrouw van 70 jaar, die zorg behoeft omwille van lichamelijke achteruitgang door ouderdom (Vanderleyden & Moons, 2015). Onderzoek bij mantelzorgers geregistreerd via de Vlaamse zorgverzekering toont aan dat 2 op de 3 extra financiële kosten maken omwille van de mantelzorg. Van zij die extra kosten maken geeft 41% aan zich (zeer) financieel belast te voelen (Bronselaer e.a., 2016). Ook eerder Vlaams onderzoek toonde aan dat mantelzorgers, zich financieel belast voelen door de hulp die ze bieden (Vanbrabant & Craeynest, 2004; Vermeulen & Declercq, 2011). Hiervoor bestaan verschillende verklaringen zoals het derven van inkomsten (loon & pensioen), het maken van extra kosten door de geleverde zorg, of het feit dat financieel kwetsbare personen meer geneigd kunnen zijn tot het geven van mantelzorg. Extra financiële steun staat bij (potentiële) mantelzorgers bovendien hoog op de prioriteitenlijst inzake ondersteuning (Vanderleyden & Moons, 2012; Bronselaer e.a., 2016; De Koker e.a., 2016).

Door het belang dat gehecht wordt aan vermaatschappelijking van zorg en de implementatie van de Vlaamse Sociale Bescherming (VSB) om hulpbehoevenden beter te ondersteunen, is het geven van extra financiële steun aan personen binnen zware zorgsituaties beleidsmatig een belangrijk topic (Vandeurzen, 2014). In deze context stelt zich de vraag naar de financiële kwetsbaarheid van mantelzorgers en de samenhang met de intensiteit van mantelzorg. In het licht hiervan duikt regelmatig de vraag op naar een vergoeding voor mantelzorgers en naar de economische waarde die mantelzorgers vertegenwoordigen.

Ook in het Vlaams mantelzorgplan (Vandeurzen, 2017) wordt aandacht gevraagd voor het becijferen van de economische waarde van mantelzorg. Mantelzorg is immers het minst zichtbare deel van het totale zorgcontinuüm waardoor het vaak buiten de economische kosten/baten-analyses blijft.

Recent bestaat toenemende aandacht voor het becijferen van de economische waarde van mantelzorg zowel op micro- als macroniveau. De meeste studies vertrekken van het microniveau van de individuele mantelzorgers, meestal op basis van surveys. Vanop macroniveau kunnen effecten berekend worden als de kosten van tijdskrediet of thematische verlof, de sociale kosten van mantelzorg door vermindering van betaalde arbeid in de vorm van productiviteitsverlies, derving van belastingen en sociale bijdragen. Elchardus (2016) stelt vast dat in de leeftijdsgroep van 45 tot 75 jaar 478.554 Vlamingen gemiddeld 9u38' mantelzorg per week opnemen. Uitgaande van een voltijdse werkweek van 38 uur, gaat het om een contingent van 121.000 voltijdse banen. Desmedt e.a. (2016) berekenden een economische waarde van mantelzorg in het Vlaams Gewest van 11,38 miljard euro. De financiële impact van mantelzorg op de ziekteverzekering in het Vlaams Gewest raamden ze op 0,6 miljoen euro per dag. Cès e.a. (2016) maken in hun economische waardering van mantelzorg onderscheid naar aard van de beperkingen bij de hulpbehoevende en het al dan niet inwonen van de hulpbehoevende persoon. Om de tijdsinvestering te valoriseren werd de geldwaarde van de tijdsinvestering bepaald op basis van de gemiddelde loonkost van een professional wanneer die deze activiteiten zou verrichten (proxy good-methode). Bij personen met belangrijke cognitieve beperkingen vertegenwoordigt de ondersteuning door de niet-inwonende mantelzorger gemiddeld 1189 euro per maand (lage raming), terwijl het bij de ondersteuning door de inwonende mantelzorger gaat over een equivalent van 941 euro per maand (sommige aspecten van IADL worden in deze specifieke situatie niet als zorg beschouwd). Wanneer de zorgbehoevende personen belangrijke functionele beperkingen voor ADL en IADL ervaren, bedraagt de waarde van de ondersteuning door een niet-inwonende mantelzorger 641 euro en die door een inwonende mantelzorger 621 euro per maand.

In deze bijdrage focussen we op de relatie tussen mantelzorgintensiteit en het materieel-economisch leven van Vlamingen. Centraal staat de vraag of mantelzorg op zich dan wel de intensiteit ervan samenhang vertoont met de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen. Voor verschillende objectieve en meer subjectieve maatstaven worden daartoe Vlamingen vergeleken die geen, beperkt en intensief mantelzorg opnemen. Tevens wordt nagegaan of de vaststellingen geldig zijn op

twee meetmomenten en hoe het economisch welzijn van Vlamingen die niet, beperkt en intensief mantelzorgen zich positioneert t.o.v. andere Europese landen. Tot slot, verduidelijken we welke methoden in onderzoek gebruikt worden om de economische waarde van mantelzorg te schatten en passen vervolgens zelf een methode toe.

Volgende onderzoeksvragen komen daarbij aan bod:

- 1) Hoe is het gesteld met de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen die geen, beperkt en intensief mantelzorg opnemen?
- 2) Treedt in de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen die mantelzorg bieden een verandering op tussen 2011 en 2014?
- 3) Is mantelzorg op zich dan wel de intensiteit van die zorg een risicofactor voor het economisch welzijn van Vlamingen? Hoe groot is het risico van matig en intensieve mantelzorg vergeleken met Vlamingen die geen mantelzorg opnemen? Is mantelzorg of de intensiteit ervan een risicofactor voor economisch welzijn onder controle van andere factoren?
- 4) Hoe verhoudt Vlaanderen zich tegenover andere Europese landen inzake het economisch welzijn van personen die geen, beperkt en intensief mantelzorg opnemen?
- 5) Welke economische waarde vertegenwoordigt mantelzorg in Vlaanderen op microniveau?

1 \ Data en methode

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen (uitgezonderd onderzoeksvraag 4) worden gegevens uit de survey 'Sociaal-culturele Verschuivingen' (SCV) uit 2011 en 2014 gebruikt. De SCV-survey is een jaarlijkse face to face bevraging bij een representatieve steekproef van inwoners uit het Vlaams en Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In 2011 en 2014 werd een reeks vragen over mantelzorg gesteld aan Vlamingen die positief antwoordden op de vraag: *'Helpt u momenteel of heeft u tijdens de afgelopen 12 maanden zieke, gehandicapte of oudere familieleden, kennissen of burens geholpen of verzorgd? Het gaat om de informele inzet, niet de zorg die wordt geboden in het kader van een beroep of in het kader van het georganiseerde vrijwilligerswerk'* Antwoordmogelijkheden: 'ja, ik verleen momenteel hulp/zorg'; 'ja, ik heb in de afgelopen 12 maanden hulp/zorg verleend, maar nu niet meer'; 'neen'; 'geen antwoord'.

Aan de SCV-survey uit 2011 namen 1446 (1515 in 2014) Vlamingen en Nederlandstaligen uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest deel. 564 (423 in 2014) onder hen nemen op het moment van bevraging of namen het voorbije jaar mantelzorgtaken op. Voor de vergelijking in de tijd werd een beperkte set van variabelen uit beide gegevensbestanden geïntegreerd in één databestand. De weergegeven SCV-resultaten worden telkens gewogen (uitzondering voor gerapporteerde aantallen). Het gebruikte gewicht is een combinatie van designgewichten, nonresponsgewichten en poststratificatie.

Om Vlaanderen te vergelijken met andere Europese landen, de 4de onderzoeksvraag, wordt gebruik gemaakt van gegevens van de European Social Survey (ESS) uit 2014/2015. Dit tweejaarlijks Europees survey-onderzoek vindt in verschillende Europese landen plaats waaronder België. In 2014 namen 1002 Vlaamse respondenten deel aan dit onderzoek naast respondenten uit 19 Europese landen. De resultaten hebben betrekking op gegevens van 36856 respondenten. Respondenten uit het Waals en Brussels Hoofdstedelijk Gewest (te kleine aantallen) en Israël (valt buiten de EU-grenzen) werden buiten de analyses en resultaatrapportering gehouden. Het opnemen van mantelzorg werd in ESS gemeten als volgt: *'Besteedt u tijd aan het zorgen voor of het helpen van familieleden, vrienden, burens of anderen vanwege één of meerdere redenen (Langdurige lichamelijke gezondheidsproblemen of handicap, Langdurige geestelijke gezondheidsproblemen of handicap, ouderdomsaandoeningen)? Betaald werk in het kader van uw job mag niet meegeteld worden.'* Antwoordmogelijkheden: 'ja', 'neen', 'weet niet'. De weergegeven ESS-resultaten worden telkens gewogen (uitzondering voor gerapporteerde aantallen). Het gebruikte gewicht is een combinatie van een poststratificatiegewicht en een populatieomvanggewicht.

Belangrijk is om op te merken dat de vraagformulering om mantelzorgers te identificeren, in de ESS ruimer is dan in de SCV-survey. Waar in de SCV-formulering zorg geboden in het kader van georganiseerd

vrijwilligerswerk expliciet wordt uitgesloten, blijkt dit in de ESS-formulering niet het geval. Het opnemen van de categorie 'andere' maakt dat zorgvrijwilligers, die doorgaans geen voorafgaandelijke sociale band hebben met de hulpbehoevende persoon, zich volgens de ESS-formulering ook als mantelzorgers kunnen herkennen. Enerzijds kan dit aanleiding geven tot een hoger percentage mantelzorgers in de ESS-resultaten terwijl het verschil in meetwijze anderzijds ook invloed kan hebben op de resultaten over het socio-economisch profiel of economisch welzijn van mantelzorgers.

Voor de socio-economische positie en het economisch welzijn worden volgende variabelen in de analyse betrokken: het opleidingsniveau, het arbeidsregime, het (gestandaardiseerd) gezinsinkomen, het kunnen rondkomen met het gezinsinkomen, de tevredenheid met de levensstandaard en het zich zorgen maken om geldzaken (zie bijlage 1 voor de wijze waarop deze concepten werden gemeten).

Bivariate analyses worden telkens uitgevoerd in combinatie met chi-kwadraattoetsen. Voor de multivariate analyses wordt gebruik gemaakt van lineaire en logistische regressie.

2 \ Resultaten

2.1 \ Mantelzorgintensiteit en de socio-economische positie van Vlamingen

Eerdere studies geven aan dat het opnemen van mantelzorg een impact heeft op uiteenlopende levensdomeinen. De zorgintensiteit, doorgaans uitgedrukt via het aantal uren geboden zorg, blijkt daarbij een bepalende factor. Vergeleken met personen die geen mantelzorg opnemen, scoren diegenen die intensief zorgen doorgaans het minst gunstig terwijl personen die beperkt helpen vaak even goed, of voor bepaalde dimensies beter scoren dan personen die niet helpen (Bronselaer e.a., 2016). Binnen de materieel-economische levenssfeer blijkt dat het opnemen van mantelzorg samenhangt met minder gaan werken, een beperkter inkomen of vroeger op pensioen gaan (Rodrigues e.a., 2013; Van Houtven, Coe & Skira, 2013) terwijl mantelzorg ook extra kosten kan meebrengen (Bronselaer e.a., 2016). Aangenomen wordt dat, bij mantelzorg met hoge intensiteit verschillende van deze effecten sterker doorwegen en elkaar versterken (Van Houtven e.a., 2013). Intensief mantelzorg bieden kan omwille van de zorglast aanleiding geven tot langdurige ziekte en afwezigheid op het werk. Personen die intensief helpen gaan na verloop van tijd bv. minder werken of stoppen met werken, maken onkosten door de geboden zorg waardoor het inkomen maar ook het economisch welzijn wordt aangetast. Het zou daarnaast ook kunnen dat financieel kwetsbare personen vaker geneigd zijn om (intensief) mantelzorg op te nemen omdat ze door minder of geen betaald werk op te nemen meer tijd beschikbaar hebben om zorgtaken op te nemen, of omdat er meer mensen met gezondheidsproblemen in hun netwerk zitten. Er kunnen dus verschillende causatie en selectie-effecten een rol spelen (Bronselaer e.a., 2016).

Er bestaat geen duidelijke of absolute grens waarboven mantelzorg als 'intensief' wordt opgevat. In sommige studies wordt die grens op 8 uur per week gelegd (de Klerk e.a., 2015) terwijl studies naar de samenhang tussen mantelzorg en de socio-economische positie doorgaans een meer veeleisende grens van 20 uur per week hanteren (Rodrigues e.a., 2013).

Uit eerder onderzoek op gegevens van de SCV-survey 2011 en 2014 bleek een afname in het aandeel Vlamingen dat mantelzorg opneemt van 38% in 2011 tot 26% in 2014 (Vanderleyden & Moons, 2015). Bekijken we die afname opnieuw, dan blijkt ze zich vooral voor te doen bij Vlamingen die beperkt mantelzorgen (minder dan 5 uur of 5 tot 10 uur per week). Het aandeel Vlamingen dat 15 uur of meer mantelzorg opneemt, ligt met 5% in 2014 op hetzelfde peil als in 2011. Zowel in 2011 als 2014 verleent 4% van de Vlamingen meer dan 20 uur per week mantelzorg.

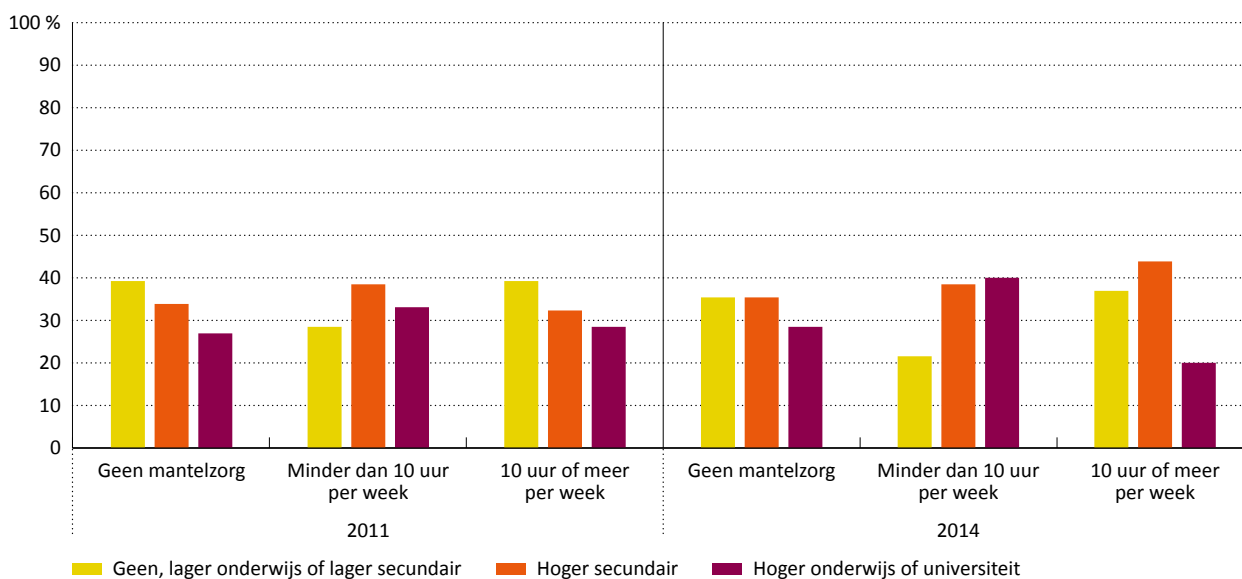
Dit relatief beperkt aandeel van Vlamingen dat (zeer) intensief mantelzorg verleent samen met de vaststelling dat quasi 1500 respondenten op beide meetmomenten via SCV werden bevraagd, maakt dat de grens van zorgintensiteit deels om onderzoekstechnische redenen werd gekozen. Om bij de resultaten

telkens te rapporteren over voldoende aantallen worden in wat volgt drie groepen van Vlamingen onderscheiden, namelijk: zij die geen, minder dan 10 uur per week en 10 uur of meer mantelzorg bieden¹. Onderzoek in het Verenigd Koninkrijk toont bovendien de bruikbaarheid van deze grens aangezien informele zorgverleners vanaf 10u mantelzorg effectief minder beginnen werken of eerder uit de arbeidsmarkt treden (King & Pickard, 2013).

Gelet op de belangrijke afname van mantelzorg tussen beide tijdstippen wordt voor elk meetmoment afzonderlijk eerst de samenhang nagegaan tussen zorgintensiteit enerzijds en de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen anderzijds. Bij Vlamingen die beperkt en intensief mantelzorgen, wordt bovendien gekeken of er zich significante verschuivingen voordoen tussen beide meetmomenten in de socio-economische positie en het economisch welzijn.

In eerste instantie wordt gekeken naar het opleidingsniveau. Figuur 1 toont het opleidingsniveau van Vlamingen die geen, beperkt en intensief mantelzorgen in 2011 en 2014. Op basis van een chi-kwadrattest bestaat, op beide meetmomenten, een significante samenhang tussen het opleidingsniveau en de mate waarin Vlamingen mantelzorg bieden. Minder dan 10 uur per week mantelzorg verlenen, hangt samen met het hoogste opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van deze groep is zowel gunstiger t.o.v. Vlamingen die niet als diegene die intensief mantelzorgen. Vlamingen die meer dan 10 uur per week mantelzorg opnemen, hebben het laagste opleidingsniveau van de drie onderzochte groepen. In 2011 bestaan beperkte verschillen met Vlamingen die geen mantelzorg opnemen.

Figuur 1. Het opleidingsniveau van Vlamingen naar mantelzorgintensiteit

Bron: SCV-survey 2011 en 2014

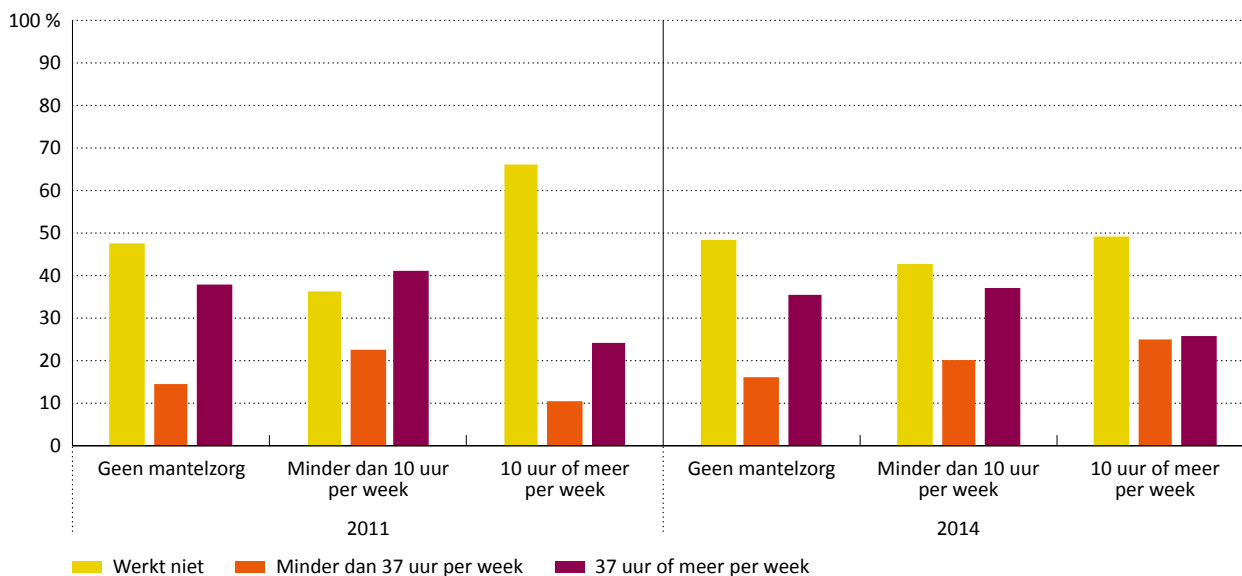
Het opleidingsniveau van Vlamingen die intensief mantelzorg bieden, verschilt niet significant tussen 2011 en 2014. Bij Vlamingen die beperkt mantelzorg opnemen, bestaat een randsignificants verschil ($p=0,053$). In 2014 wordt 'minder dan 10 uur per week mantelzorg' vaker opgenomen door hoog opgeleide Vlamingen (40% heeft diploma hoger of universitair onderwijs versus 33% in 2011) en minder vaak door laagopgeleiden.

Wanneer vervolgens wordt gekeken naar het arbeidsregime dan bestaat zowel in 2011 als 2014 een significante samenhang tussen het arbeidsregime en de mate waarin Vlamingen mantelzorg opnemen. De resultaten in figuur 2 geven aan dat intensieve mantelzorg moeilijk combineerbaar is met voltijds betaald werk. Vlamingen die minder dan 10 uur per week mantelzorg bieden, werken het vaakst voltijds. Diegenen die meer dan 10 uur per week mantelzorg bieden, werken het vaakst niet. In 2011 komt

¹ In 2011 geven (ongewogen aantallen) 886 Vlamingen 'geen hulp', 427 'minder dan 10 uur per week' en 128 '10 uur of meer per week'. In 2014 bedragen deze aantallen respectievelijk: 1094, 299 en 111.

deeltijds werken het vaakst voor bij zij die beperkt mantelzorg opnemen, in 2014 bij Vlamingen die intensief hulp bieden.

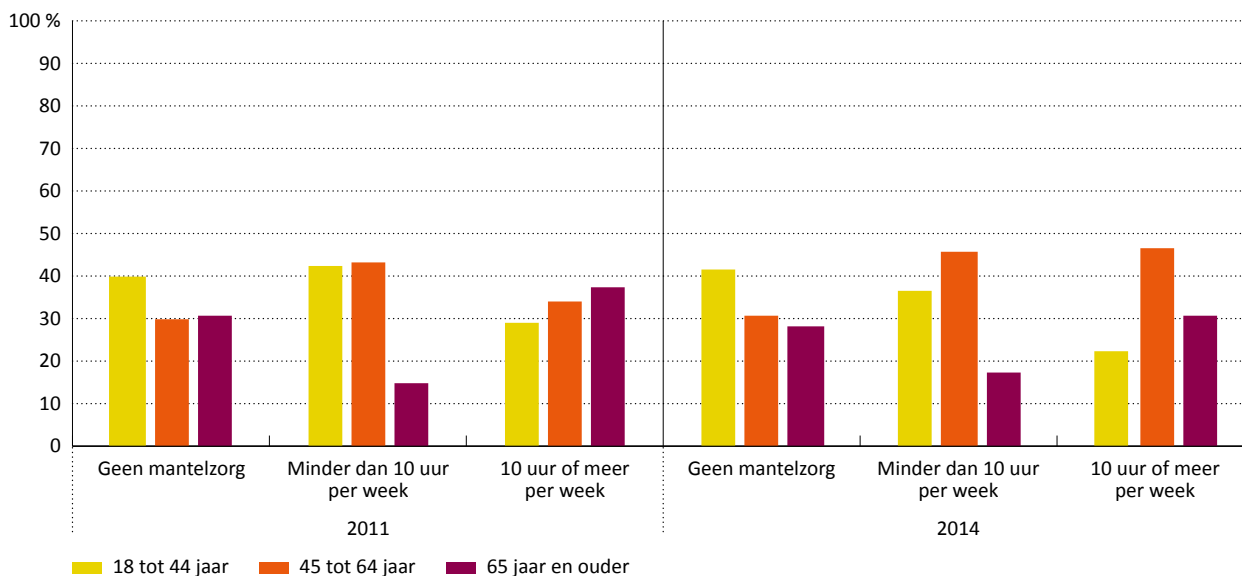
Figuur 2. Het arbeidsregime van Vlamingen naar mantelzorgintensiteit

Bron: SCV-survey 2011 en 2014

Er bestaan bovendien significante verschillen tussen 2011 en 2014 in het arbeidsregime van Vlamingen die 10 uur of meer mantelzorg bieden. Daarbij blijkt vooral een afname van zij die niet werken (66% in 2011 naar 49% in 2014) en een toename van deeltijds werken (10% in 2011 naar 25% in 2014). Een mogelijke verklaring voor deze verschuiving in het arbeidsregime is te vinden in het verschillende leeftijdsprofiel van intensieve mantelzorgers in 2011 en 2014 (zie figuur 3). Zowel 18 tot 44-jarigen als personen van 65 jaar en ouder zijn in 2014 minder sterk vertegenwoordigd bij de Vlamingen die intensief mantelzorg opnemen. Beide afnames gaan gepaard met een toename van het aandeel 45 tot 64-jarigen (34% in 2011 naar 47% in 2014) dat intensief mantelzorg opneemt.

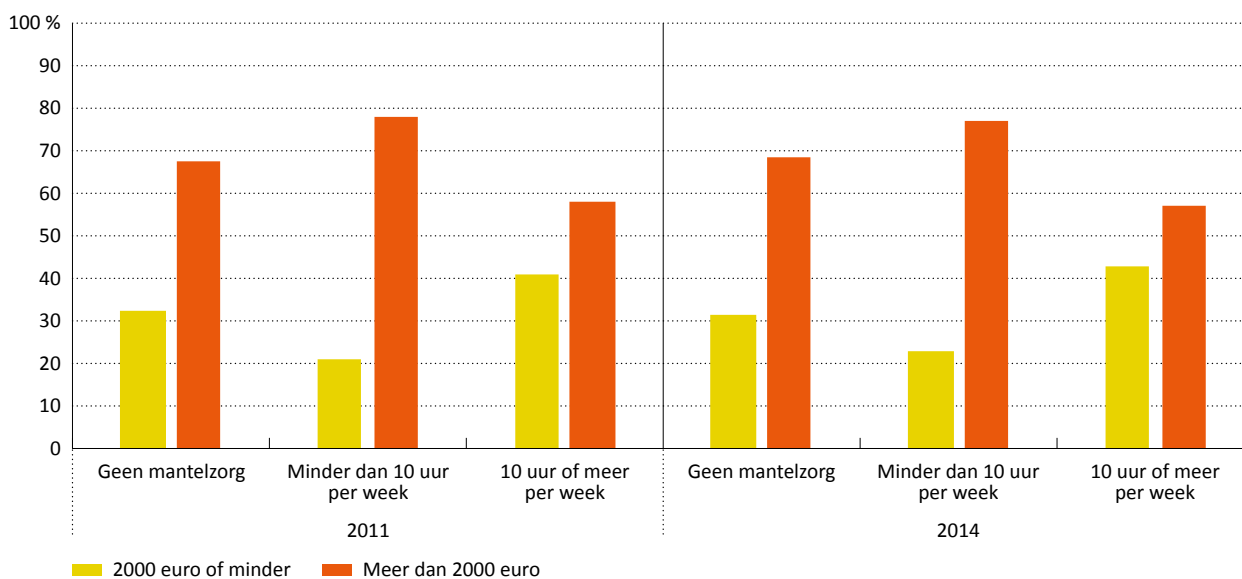
Figuur 3. Het leeftijdsprofiel van Vlamingen naar mantelzorgintensiteit

Bron: SCV-survey 2011 en 2014

Figuur 4 toont dat de mate waarin Vlamingen mantelzorgen zich ook weerspiegelt in het beschikbaar gezinsinkomen. Zowel in 2011 als 2014 hebben Vlamingen die meer dan 10 uur per week mantelzorg bieden het minst gunstige inkomensprofiel terwijl zij die minder dan 10 uur per week mantelzorgen het meest gunstige profiel hebben. Vlamingen die niet mantelzorgen, nemen een tussenpositie in. In 2014 beschikt 57% van de Vlamingen die intensief mantelzorg opnemen over een maandelijks gezinsinkomen boven de 2000 euro. Bij Vlamingen die geen mantelzorg opnemen, bedraagt dit aandeel 69% versus 77% bij Vlamingen die minder dan 10 uur per week mantelzorg opnemen. Een vergelijking tussen 2011 en 2014 toont bij Vlamingen die beperkt en intensief mantelzorg bieden geen significante verschillen tussen beide meetmomenten.

Figuur 4. Het gezinsinkomen van Vlamingen naar mantelzorgintensiteit

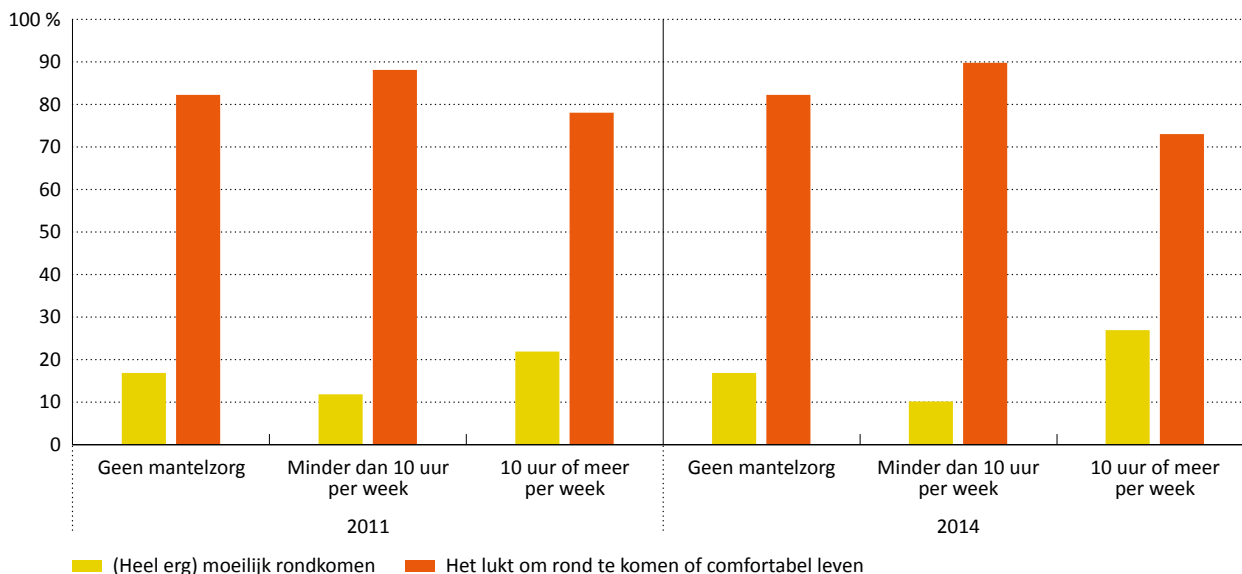
Bron: SCV-survey 2011 en 2014

2.2 Mantelzorgintensiteit en economisch welzijn van Vlamingen

In dit deel wordt nagegaan of het verschil in de socio-economische positie tussen Vlamingen die niet, beperkt en intensief mantelzorg opnemen ook terug te vinden is in hun economisch welzijn. In tegenstelling tot de socio-economische positie die weergegeven werd aan de hand van objectieve maatstaven kijken we voor het economisch welzijn naar eerder subjectieve maatstaven zoals: de mate waarin men kan rondkomen met het gezinsinkomen, de frequentie waarin men zich zorgen maakt om geldzaken en de tevredenheid met de eigen levensstandaard.

Zowel in 2011 als 2014 bestaat een significante samenhang tussen de mate waarin Vlamingen mantelzorg opnemen en het kunnen rondkomen met het gezinsinkomen. Figuur 5 toont op beide meetmomenten een gelijkaardig patroon. Opnieuw blijkt dat niet zozeer de opname van mantelzorg maar wel de intensiteit waarmee dit gebeurt een belangrijk onderscheid toont. Onder Vlamingen die beperkt mantelzorg opnemen, geeft telkens goed 10% aan dat het (heel erg) moeilijk is om rond te komen. Bij Vlamingen die niet mantelzorgen, bedraagt dit aandeel telkens 17%. Onder degenen die meer dan 10 uur per week mantelzorg bieden, ligt dit aandeel het hoogst (22% in 2011, 27% in 2014).

Figuur 5. Het rondkomen met het gezinsinkomen van Vlamingen naar mantelzorgintensiteit

Bron: SCV-survey 2011 en 2014

Het minder gunstig economisch welzijn van Vlamingen die intensief mantelzorg opnemen en het relatief gunstig profiel van Vlamingen die beperkt mantelzorg opnemen, blijkt deels ook uit de twee andere maatstaven. Enkel voor 2011 gaat het om significante verschillen. Op dit meetmoment maakt 17% van de intensieve mantelzorgers zich veel zorgen om geldzaken (versus 9% bij niet-mantelzorgers en 8% bij Vlamingen die beperkt mantelzorg bieden). Voor de tevredenheid met de levensstandaard is 13% van de intensieve mantelzorgers (heel) ontevreden (versus 9% bij niet-mantelzorgers en 6% bij Vlamingen die beperkter mantelzorg opnemen).

Voor veranderingen die optreden in de tijd bestaat enkel voor de tevredenheid met de levensstandaard en het meetmoment een randsignificante samenhang bij Vlamingen die intensief mantelzorg bieden ($p=0,056$). Binnen deze groep is 13% in 2011 (heel) ontevreden met de eigen levensstandaard terwijl dit aandeel in 2014 afnam tot 5%.

2.3 Mantelzorg als risicofactor voor het economisch welzijn van Vlamingen

Vormt mantelzorg onder controle van andere factoren een risicofactor voor het economisch welzijn van Vlamingen? Om dit na te gaan werden afzonderlijk voor 2011 en 2014 voor een gezinsinkomen van 2000 euro of minder, het (heel erg) moeilijk rondkomen met het gezinsinkomen, het zich veel zorgen maken om geldzaken en het zich (heel) ontevreden voelen over de levensstandaard verschillende logistische regressiemodellen geschat.

Tabel 1 bevat de resultaten voor het economisch welzijn van Vlamingen die beperkt en intensief mantelzorgen onder controle van het geslacht, de leeftijd, de partnerstatus en het arbeidsregime. In lijn met wat eerder werd vastgesteld, bestaan geen eenduidige resultaten voor 2011 en 2014. Wel bestaat enige evidentie dat niet zozeer het opnemen van mantelzorg maar wel de intensiteit ervan van belang is voor het economisch welzijn van Vlamingen. Een consistente bevinding daarbij is dat van een beperkt opnemen van mantelzorg (minder dan 10 uur per week) steeds negatieve effecten uitgaan op het economisch onwelzijn van Vlamingen terwijl intensievere mantelzorg steeds positieve effecten toont. Vlamingen die intensief (≥ 10 uur per week) mantelzorgen, hebben in 2011 significant meer kans om zich veel zorgen te maken om geldzaken. Uit de gegevens van 2014 blijkt bovendien dat intensieve mantelzorg gepaard gaat met een hogere kans op een laag gezinsinkomen of om er (heel erg) moeilijk mee rond te komen. Vlamingen die in beperkte mate mantelzorgtaken opnemen (< 10 uur per week) hebben in 2011 significant

minder kans op ontevredenheid met hun levensstandaard terwijl ze in 2014 ook minder kans hebben om (heel erg) moeilijk rond te komen met het gezinsinkomen.

Tabel 1. Odds ratio's^a voor de socio-economische positie en het economisch onwelzijn van Vlamingen die beperkt en intensief mantelzorgen

		Gezinsinkomen 2000 euro of minder	(Heel erg) moeilijk rondkomen met gezinsinkomen	Veel zorgen om geldzaken	(Heel) ontevreden met levensstandaard
2011					
Mantelzorg (ref.=niet)	< 10 uur per week	0,747	0,723	0,771	0,578*
	≥ 10 uur per week	1,133	1,172	1,809*	1,252
2014					
Mantelzorg (ref.=niet)	< 10 uur per week	0,745	0,558**	0,914	0,745
	≥ 10 uur per week	1,626*	1,795*	1,447	0,585

*p<0,05. **p<0,01

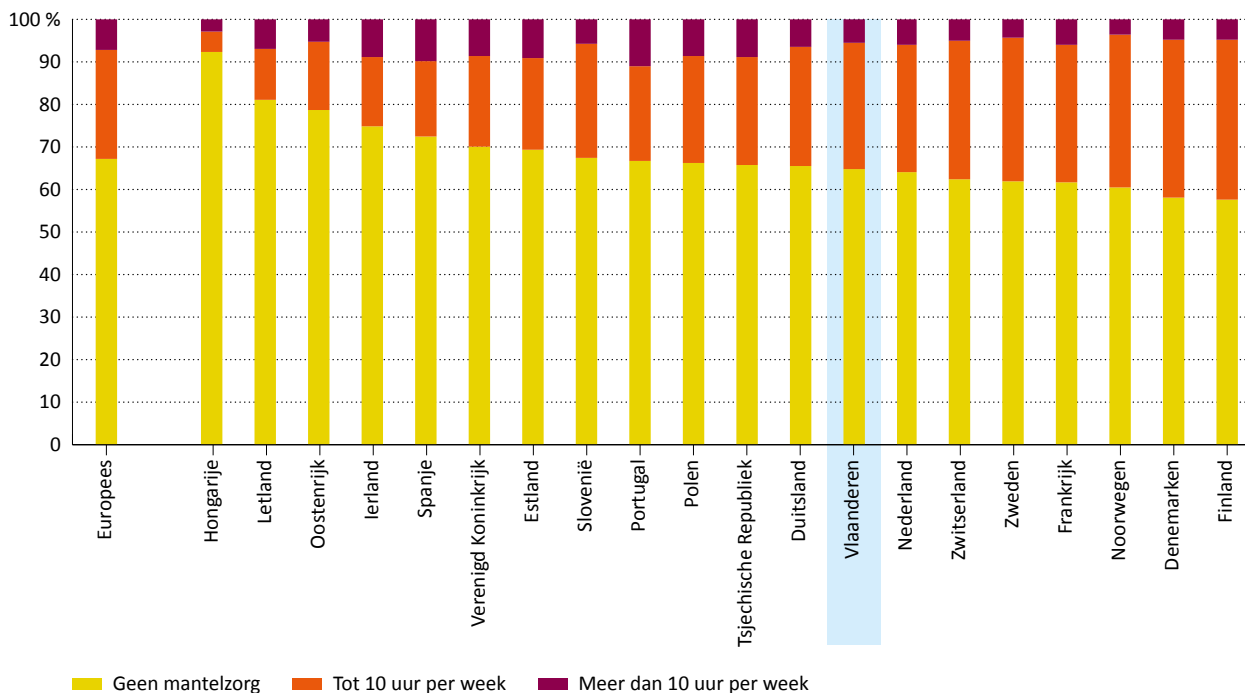
^a controle voor geslacht, leeftijd, partnerstatus en arbeidsregime

2.4 \ Mantelzorgintensiteit en het economisch welzijn van Vlamingen in Europees perspectief

Volgens de European Social Survey (ESS), die een ruimere definitie van mantelzorg hanteert dan de SCV, besteden 35% van de Vlamingen tijd aan het zorgen voor of het helpen van familieleden, vrienden, burens of anderen vanwege één van de volgende redenen: langdurige lichamelijke gezondheidsproblemen of handicap, langdurige geestelijke gezondheidsproblemen of handicap of ouderdomsaandoeningen. Figuur 6 toont dat Vlaanderen met dit aandeel een achtste plaats inneemt tussen buurlanden als Duitsland en Nederland. Andere ons omringende landen kennen een lager (het Verenigd Koninkrijk, 30%) en soms een hoger aandeel mantelzorgers (Frankrijk, 38%). Scandinavische landen kennen allen relatief hoge percentages mantelzorgers.

Figuur 6 toont dat niet enkel de opname van mantelzorg maar ook de intensiteit aanzienlijk verschilt tussen landen. Vijf procent van de Vlamingen neemt meer dan 10 uur per week mantelzorg op terwijl 30% dat 10 uur of minder per week doet. Ook in andere landen neemt een eerder beperkt aandeel van de bevolking meer dan 10 uur per week mantelzorg op. In Spanje en Portugal ligt het aandeel intensieve mantelzorgverleners met respectievelijk 10% en 11% het hoogst. Het aandeel personen dat beperkt (tot 10 uur per week) mantelzorg verleent, ligt in alle landen telkens hoger dan het aandeel dat intensiever zorgtaken opneemt. Tussen landen bestaan ook duidelijke verschillen in het aandeel dat tot 10 uur per week mantelzorg opneemt. In Scandinavische landen ligt dit aandeel steeds rond de 35% terwijl het in landen als Hongarije, Letland, Oostenrijk of Ierland minder dan de helft bedraagt.

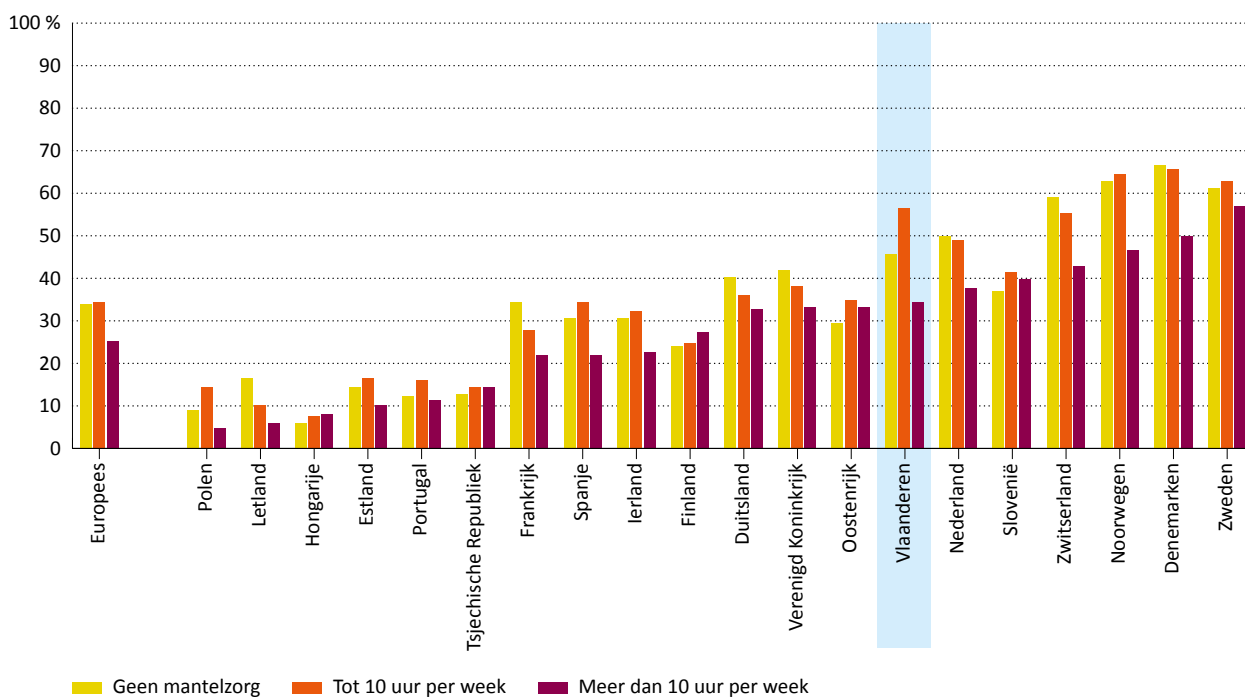
Figuur 6. De internationale positie van Vlaanderen inzake mantelzorg(intensiteit)

Bron: ESS 2014/2015

In wat volgt, bekijken we de verschillen in het rondkomen met het gezinsinkomen bij geen, beperkte en intensieve mantelzorg voor Europa (alle landen + Vlaanderen) en voor Vlaanderen en de 19 Europese landen afzonderlijk.

Figuur 7. Het aandeel personen dat comfortabel kan leven met het gezinsinkomen naar mantelzorgintensiteit, Vlaanderen vergeleken met andere Europese landen

Bron: ESS 2014/2015

Figuur 7 toont dat 34% van de Europeanen die 'niet' of 'tot 10 uur per week' mantelzorg verleent, comfortabel kan leven met het gezinsinkomen terwijl dit aandeel met 25% significant lager ligt bij personen die intensiever mantelzorg opnemen. Beschouwen we de verschillende landen en Vlaanderen afzonderlijk

dan bestaan in een aantal Europese landen (Polen, Frankrijk, Spanje, Duitsland, UK) alsook in Vlaanderen significante verschillen in economisch welzijn naar mantelzorgintensiteit. 35% van de Vlamingen die intensief mantelzorg opnemen, kan comfortabel leven met het gezinsinkomen terwijl dit aandeel bij personen die minder intensief zorgen 56% bedraagt. De kloof van 21 procentpunt tussen intensieve en minder intensieve mantelzorgverleners in het 'comfortabel kunnen leven' is relatief groot. In de onderzochte Europese landen blijkt dit verschil nergens zo uitgesproken als in Vlaanderen. Uit de ordening van landen in figuur 7 (waarbij zich rechts de landen situeren met een hoog aandeel personen dat comfortabel kan leven binnen de groep meer dan 10 uur mantelzorg per week) valt af te leiden dat Vlaanderen inzake het economisch welzijn van personen die intensief mantelzorg opnemen een 7^e plaats inneemt na overwegend Scandinavische landen en o.a. Nederland.

2.5 \ De economische waarde van mantelzorg in Vlaanderen

In dit deel bekijken we vooreerst een aantal gangbare methoden die toelaten een inschatting te maken van de economische waarde van mantelzorg. Vervolgens wordt op basis van (micro)data van de SCV-survey een schatting gemaakt van de economische waarde aan de hand van het gestandaardiseerd inkomen. Daarbij wordt getracht het verschil in (gestandaardiseerd) inkomen tussen mantelzorgers en niet-mantelzorgers toe te schrijven aan een aantal individuele achtergrondkenmerken (het geslacht, de leeftijd, het opleidingsniveau, het arbeidsregime en de intensiteit van de verleende mantelzorg).

2.5.1 \ Opportunity cost- versus proxy good-methode

De economische waarde van mantelzorg kan via verschillende methoden worden berekend. Een probleem bij de verschillende schattingsmethoden is het ontbreken van een marktprijs. Twee vaak gebruikte methoden zijn de "opportunity cost"-methode en de "proxy good"-methode.

De eerstgenoemde methode bepaalt de economische waarde van mantelzorg aan de hand van gemiste baten van de tijd gespendeerd aan mantelzorg. De waarde van mantelzorg wordt dan berekend door het uurloon van de mantelzorger (buiten zijn zorgactiviteit) te vermenigvuldigen met het aantal uren dat hij of zij besteedt aan mantelzorg. Een evident nadeel van deze methode is dat deze kosten moeilijker te berekenen zijn voor personen die geen arbeid verrichten of die om ruimte te maken voor mantelzorg met werken zijn gestopt.

De proxy good-methode waardeert de gespendeerde tijd aan mantelzorg tegen de (arbeids)marktprijs van een marktsubstituut, dat wil zeggen de marktprijs van professionele zorg van dezelfde duur. Een bezwaar bij deze methode is dat formele zorg en mantelzorg geen substituten zijn van elkaar of dat met andere woorden een gelijke duur aan formele zorg en mantelzorg niet hetzelfde nut opleveren voor de zorgbehoevende. Bovendien biedt elke mantelzorger een (ook naar intensiteit) verschillende en vaak complexe mix van zorg aan, die moeilijk te vertalen is naar equivalenten op de professionele markt.

Een zelf gerapporteerde schatting van het aantal uren mantelzorg, die zeer dikwijls aan de basis ligt van zowel de opportunity cost- als de proxy good-methode is voor discussie vatbaar. Het is immers niet altijd gemakkelijk een onderscheid te maken tussen mantelzorg en 'gewone hulp of zorg' die familieleden aan elkaar geven, zoals koken of de was doen. Bovendien overschatten mantelzorgers soms het aantal uren zorg omdat ze effectief 24 uur per dag mentaal met de zorg (en de zorgen daarrond) bezig zijn. Dit impliceert evenwel niet dat ze constant zorg verstrekken. Dit raakt uiteraard aan de vraag hoe zorg gedefinieerd wordt. Een valkuil is namelijk dat mantelzorg wordt teruggebracht tot zichtbare en meetbare handelingen, terwijl het vaak ook gaat om aanwezig zijn (ook 's nachts), aandacht, betrokkenheid of het coördineren van de zorgsituatie. Deze continuïteit is net ook een meerwaarde die mantelzorg kan bieden.

Desmedt e.a. (2016) ramen op basis van gegevens van de gezondheidsenquête 2013 de economische waarde van mantelzorg via een proxy good-methode in Vlaanderen op 11,38 miljard op jaarbasis. Deze economische waarde werd berekend uitgaande van de gemiddelde totale loonkost van een gezins- en

bejaardenhulp met 0 jaar anciënniteit (21,23 euro per uur) en op basis van de vaststelling dat 8% van de Vlamingen mantelzorg verricht en dit gemiddeld 20 uur per week.

De Almeida Mello e.a. (2016) hanteren voor de kostenbepaling van mantelzorg een meer gedifferentieerde variant van de proxy good-methode. Ze passen verschillende scenario's toe om tegemoet te komen aan de hierboven geschetste bezwaren en aldus de verschillende niveaus van inzet van mantelzorg te kunnen onderscheiden. In een eerste scenario worden geen kosten aangerekend. In een tweede 24,69 euro, wat overeenkomt met 60% van de marktprijs voor een uur gezinszorg en 40% van de prijs van een uur poets hulp betaald met dienstencheques. Deze berekening past in de methodologie van waardering van zorgtijd via vervanging van kosten (replacement cost approach). In het derde scenario wordt mantelzorg geschat als de helft van de gerapporteerde uren mantelzorg gewaardeerd tegen het uurloonniveau zoals berekend in het vorige scenario. In een vierde scenario wordt mantelzorg aangerekend aan hetzelfde uurloonniveau, maar vermenigvuldigd met een factor van 0,33 in plaats van 0,5.

2.5.2 \ Een toepassing van de opportunity cost-methode voor Vlaanderen

In wat volgt wordt een variant van de opportunity cost-methode toegepast om de economische waarde van de mantelzorg te schatten. Het inkomen wordt via een lineaire regressie in verband gebracht met het aantal uur verleende zorg, onder controle van de hierboven besproken achtergrondvariabelen: geslacht, opleidingsniveau, leeftijd en arbeidsregime (voltijds/deeltijds). Dit maakt het mogelijk de invloed van het verlenen van mantelzorg op het inkomen te bepalen terwijl de genoemde achtergrondkenmerken als het ware constant worden gehouden. Op die manier kan de opportunity cost van mantelzorg worden geschat: het effect op het inkomen van het al dan niet verlenen van mantelzorg voor een persoon met dezelfde achtergrondkenmerken.

Als brondata gebruiken we de SCV-surveydata van de jaren 2011 en 2014. Omdat hierin het individueel inkomen niet bevraagd wordt, maar enkel en alleen het gezinsinkomen, wordt het gezinsinkomen gestandaardiseerd. Dat wil zeggen dat dit gezinsinkomen gedeeld wordt door een "equivalentiefactor"², die het gezinsinkomen reduceert tot het inkomensniveau dat een alleenstaande met hetzelfde welvaartsniveau zou genieten. Zodoende wordt niet alleen het individueel inkomen geschat maar wordt ook het welvaartseffect van de verschillende gezinssituaties geneutraliseerd. Aangezien de achtergrondkenmerken en de hoeveelheid verleende mantelzorg in categorieën wordt bevraagd, worden die als dummy's in de regressievergelijking opgenomen. De afhankelijke variabele, het gestandaardiseerd gezinsinkomen, wordt zonder verdere bewerking opgenomen (niet als dummy). Dit impliceert dat de regressiecoëfficiënten kunnen worden geïnterpreteerd als "extra-inkomen" bovenop de constante ten opzichte van de referentiecategorie. Die referentiecategorie wordt voor elke onafhankelijke variabele bepaald (zie tabel 2).

Het inkomenseffect voor mantelzorgers (in vergelijking met personen die geen mantelzorg verlenen) is (zwak) significant positief voor diegenen die aangeven weinig zorg te verlenen (minder dan 10 uur per week) en (zwak) significant negatief voor diegenen die aangeven veel zorg te verlenen (meer dan 20 uur). De midden categorie blijkt qua inkomen niet significant te verschillen van de referentiegroep (de niet-zorgverleners). Het extra-inkomen dat aan het verlenen van beperkte mantelzorg kan toegeschreven worden is 78 euro per maand. Het inkomensverlies voor de intensieve zorgverleners bedraagt 164 euro. Naast het te verwachten negatieve effect voor Vlamingen die intensief mantelzorg verlenen, constateren we dus een positief effect voor diegenen die minder intensief zorg verlenen.

2 De equivalentiefactor wordt als volgt berekend. Het eerste gezinslid krijgt een gewicht van 1. Voor elke bijkomende persoon van 14 jaar en ouder in het huishouden wordt die factor verhoogd met 0,5, voor elk kind jonger dan 14 jaar met een factor 0,3.

Tabel 2. Gestandaardiseerde inkomensverschillen voor mantelzorgverleners van 18 jaar en ouder, Vlaams Gewest

	Coëfficiënt (standaardfout)	
(Constante)	1.097,1	(57,6)
Geslacht (ref.= man)		
Vrouw	29,1	(26,0)
Opleidingsniveau (ref.= geen diploma of diploma lager secundair)		
Hoger secundair onderwijs	180,9***	(31,7)
Hoger onderwijs	598,7***	(34,4)
Leeftijd (ref.= 18-24 jaar)		
25-44 jaar	-101,3	(56,6)
45-64 jaar	122,8*	(53,7)
65+	103,4	(55,9)
Arbeidsregime (ref.= werkt niet)		
Deeltijds werk	217,6***	(46,2)
Voltijds werk	447,9***	(38,5)
Surveyjaar (ref.= 2011)		
2014	61,8*	(25,0)
Duur verlenen mantelzorg/week (ref.= geen mantelzorg)		
Tot 10 uur	78,0*	(30,4)
10-20 uur	49,8	(62,9)
Meer dan 20 uur	-164,4*	(63,4)

*p<0,05, **p<0,01, ***p< 0,001

Bron: SCV-survey 2011 en 2014.

Voor de achtergrondvariabelen zijn er significante positieve effecten naar opleidingsniveau (ten opzichte van de laaggeschoolden), naar leeftijd (maar alleen voor de 45-64-jarigen), naar arbeidsregime en naar meetmoment.

2.6 \ Discussie en besluit

In deze bijdrage wordt de samenhang nagegaan tussen de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen enerzijds en de intensiteit waarmee Vlamingen mantelzorg opnemen anderzijds. Tevens wordt nagegaan of er veranderingen optreden tussen 2011 en 2014 in de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen die beperkt en intensief mantelzorg opnemen. Bovendien wordt verduidelijkt hoe Vlamingen die niet, beperkt en intensief mantelzorg opnemen zich op socio-economisch vlak positioneren t.o.v. andere Europese landen. Ten slotte wordt nagegaan of de intensiteit van mantelzorg een risicofactor is voor het economisch welzijn van Vlamingen en welke economische waarde aan mantelzorg kan worden toegeschreven.

Een methodologische vaststelling is dat mantelzorg in Vlaamse surveybronnen op uiteenlopende manieren wordt gemeten. Het verschil in definitie en afbakeningsvragen draagt vermoedelijk bij aan het verschil in mantelzorgprevalentie o.b.v. de verschillende gegevensbronnen. Op basis van ESS-gegevens uit 2014 wordt 35% van de Vlamingen als mantelzorger benoemd, uit SCV-gegevens uit datzelfde jaar ligt dit aandeel op 26% terwijl gegevens van de gezondheidsenquête 8% van de Vlamingen als 'regelmatige mantelzorger' aanwijzen. De afwezigheid van eenduidigheid in de meetwijze om te achterhalen of iemand mantelzorg opneemt, is niet enkel een vaststelling in Vlaams maar ook in internationaal mantelzorgonderzoek. Een verschil in achterliggende onderzoeksdoelstellingen ligt aan de basis van die diversiteit.

Bij de interpretatie van de resultaten uit mantelzorgonderzoek in het algemeen en onderzoek naar hun economisch welzijn en waarde in het bijzonder is het belangrijk alert te zijn voor de wijze waarop het mantelzorgconcept wordt gemeten omdat het mee invulling geeft aan de vastgestelde resultaten (de Boer, e.a., 2016).

Inhoudelijk is een belangrijke bevinding dat Vlamingen die een hoge intensiteit aan mantelzorgtaken voor hun rekening nemen een minder gunstige socio-economische positie en een lager economisch welzijn rapporteren. Intensieve mantelzorg (vanaf 10 uur per week) blijkt onder controle van demografische en socio-economische kenmerken een risicofactor voor het economische welzijn van Vlamingen. Deze bevindingen liggen in lijn met eerder buitenlands onderzoek (Glendinning e.a., 2009; Riedel & Kraus, 2011) en kunnen op uiteenlopende manieren worden verklaard.

Vooreerst bestaat evidentie dat bij jonge en jongvolwassenen mantelzorgers binnen langdurige zorgsituaties een negatieve impact uitgaat naar de schoolprestaties, de studieloopbaan, het behaalde opleidingsniveau of de intrede op en participatie aan de arbeidsmarkt wat hun socio-economische positie en economisch welzijn op volwassen leeftijd verzwakt (Becker & Becker, 2008). Niet alle mantelzorg gebeurt al vanaf jonge leeftijd waardoor dit een verklaring kan vormen voor een specifieke groep. Voor Vlaanderen bestaan evenwel geen studies die aantonen of en in hoeverre dit verklaringsmechanisme geldt waardoor verder onderzoek valt aan te bevelen. Ten tweede, blijkt uit eerder onderzoek bij volwassen mantelzorgers dat de combinatie van werk en intensieve zorg een moeilijke combinatie kan zijn waarbij het opnemen van tijdsintensieve zorgtaken in bepaalde gevallen noopt tot het milderen of stoppen van betaald werk (Bronselaeer e.a., 2016). Ten derde ervaren personen in een ongunstige socio-economische positie, omwille van beperkte middelen (ontoereikende kennis, beperkt of niet-effectief sociaal netwerk, ontoereikende financiële middelen) meer drempels in hun toegang tot het formeel ondersteuningsaanbod waardoor door hen vaker (intensieve) mantelzorg wordt verleend. Ten slotte valt ook de grotere beschikbaarheid voor mantelzorg door personen in een ongunstige socio-economische positie niet uit te sluiten. Een andere verklaring kan zijn dat het sociaal netwerk van mensen in een ongunstigere socio-economische positie meer mensen met gezondheidsproblemen bevat waardoor ze met meer zorgnoden geconfronteerd worden.

Vlamingen die minder dan 10 uur per week hulp verlenen kenmerken zich door een relatief gunstige socio-economische positie en economisch welzijn. Hun socio-economisch profiel en economisch welzijn blijkt doorgaans gunstiger dan dat van Vlamingen die geen informele zorg opnemen. De vaststelling dat Vlamingen die matig intensief mantelzorg opnemen een relatief gunstige socio-economische positie rapporteren, is voor een beleid dat inzet op vermaatschappelijking van zorg belangrijk. Het opnemen van mantelzorg hoeft geen nadelige gevolgen te hebben voor de socio-economische positie en het economisch welzijn van Vlamingen voor zover de zorg een bepaalde intensiteit niet overschrijdt. Beleidsmatig is het daarom belangrijk om het delen van de zorg voor een hulpbehoevende te stimuleren. Door formele en informele zorgalternatieven aan te spreken kan de mantelzorgintensiteit worden gemilderd. Het inzetten op een flankerend goed uitgebouwd en toegankelijk formeel hulpverleningsaanbod zoals gezinszorg, thuiszorg of respijtzorg is daarom uitermate belangrijk.

Hoewel er zich tussen 2011 en 2014 een daling voltrok van het aandeel mantelzorgers in Vlaanderen blijkt dit niet het geval voor het aandeel dat intensief mantelzorg verleent. Hun aandeel ligt in 2011 en 2014 op hetzelfde peil. Gelet op hun (financiële) kwetsbaarheid zijn veranderingen in de omvang, de samenstelling en uitkomstkenmerken van de groep intensieve mantelzorgers binnen de Vlaamse bevolking belangrijk om blijvend op te volgen. In die zin is een tijdsspanne van 3 jaar en twee meetmomenten relatief kort en beperkt om verschuivingen of trends vast te stellen. Een opvallende vaststelling is desondanks de toename van deeltijds werken bij Vlamingen die meer dan 10 uur per week mantelzorg verlenen. Een verklaring hiervoor is dat intensieve mantelzorg in 2014 meer dan in 2011 bij de leeftijdsgroep van 45 tot 64-jarigen ligt. Mogelijks opteren ze er, door de combinatie van verschillende rollen, meer voor om de arbeidstijd te milderen.

In Europees perspectief neemt Vlaanderen met 35% mantelzorgers een 8^e plaats in op 20 onderzochte landen. Vooral Scandinavische landen laten hoge percentages mantelzorgers optekenen. Vlaanderen kenmerkt zich bovendien door een relatief beperkt aandeel (5%) van mantelzorgers die meer dan 10 uur

per week zorgtaken opnemen. Voor het economisch welzijn van personen die geen, beperkt en intensief mantelzorg opnemen, bestaan in Vlaanderen patronen als in een aantal andere Europese landen. Opvallend is dat 35% van de Vlamingen die intensief mantelzorg opnemen, comfortabel kan leven met het gezinsinkomen terwijl dit aandeel bij personen die minder intensief zorgen 56% bedraagt. Deze kloof van 21 procentpunt is relatief groot in vergelijking met andere Europese landen.

Voor het bepalen van de economische waarde van mantelzorg werd gebruik gemaakt van de opportunity cost methode. Het equivalent gezinsinkomen werd geschat in functie van de mantelzorgintensiteit en onder controle van relevante achtergrondkenmerken, waaronder het arbeidsregime. Daaruit blijkt dat meer dan 20 uur mantelzorg per week samenhangt met een equivalent maandelijks gezinsinkomen dat 164 euro lager ligt dan bij de gemiddelde Vlaming die geen mantelzorg verleent. Mantelzorgers die tot 10 uur per week hulp verlenen, beschikken daarentegen over een maandelijks equivalent inkomen dat 78 euro hoger ligt dan bij Vlamingen die geen mantelzorg opnemen.

Voor een Vlaams beleid dat inzet op vermaatschappelijking van zorg en mantelzorgers daarbij wil ondersteunen, zijn dit belangrijke bevindingen. De beschikbare data en de verrichte analyses laten echter niet toe een sluitende verklaring te geven voor deze vaststellingen. Een mogelijke verklaring is dat Vlamingen met een hoger gezinsinkomen vaker geneigd zijn tot minder intensieve mantelzorg terwijl personen met een lager inkomen zich vaker richten op intensieve mantelzorg. Naast dit selectie-effect kunnen ook andere verklaringsmechanismen werkzaam zijn. Zo kan de bijdrage aan het gezinsinkomen door de partner afnemen bij aanwezigheid van een hulpbehoevende persoon binnen het gezin. Wanneer mantelzorgers intensief hulp bieden aan hun partner is aannemelijk dat niet enkel het eigen inkomen maar ook het inkomen van de partner afneemt. Ook bij het intensief hulp bieden aan een eigen kind of ouder is de vraag in welke mate niet enkel de bevraagde mantelzorger maar ook diens partner minder betaald werk verricht, wat een weerslag heeft op het (equivalent) gezinsinkomen.

Een belangrijke kanttekening is dat een kosten-baten-analyse van mantelzorg op niveau van de samenleving een meer complete analyse vergt, die omwille van de beperkte scope van deze bijdrage niet werd gemaakt. Verschillende soorten kosten blijven in de uitgevoerde analyse bv. buiten beeld zoals kosten van tijdskrediet of thematische verlof, de sociale kosten van mantelzorg door vermindering van betaalde arbeid door de mantelzorger in de vorm van productiviteitsverlies, derving van belastingen en sociale bijdragen. Dit zijn kosten die door verdere studie op macroniveau deze analyse dienen te vervolledigen. Zoals in verschillende andere Europese landen is het Vlaams beleid er momenteel op gericht om mantelzorgers voornamelijk indirect financieel te ondersteunen (Riedel & Kraus, 2011). Rechtstreekse financiële steun aan mantelzorgers bestaat momenteel op het niveau van sommige Vlaamse gemeenten maar de bedragen zijn doorgaans beperkt en worden eerder als symbolische waardering opgevat. Bovendien bestaat er een sterke variatie tussen Vlaamse gemeenten zowel inzake de omvang van het bedrag als op vlak van de gehanteerde toekenningscriteria.

Op Vlaams niveau worden onder welbepaalde voorwaarden tegemoetkomingen toegekend aan de persoon met een zorg- en ondersteuningsnood. De Vlaamse Sociale Bescherming voorziet verschillende tegemoetkomingen (Vlaamse zorgverzekering, tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden en basisondersteuningsbudget) die in cash worden uitbetaald, en die ook kunnen aangewend worden om kosten van mantelzorgers te vergoeden. Op federaal niveau liggen belangrijke bevoegdheden om de combinatie van werk en mantelzorg te faciliteren.

De resultaten uit deze bijdrage geven aan dat een effectief financieel ondersteuningsbeleid moet afgestemd zijn op specifieke kenmerken van de zorgsituatie. Op basis van onderzoek bij mantelzorgers die hulp bieden aan een zwaar hulpbehoevende persoon werd eerder gesteld dat aandacht voor armoedebestrijding een rode draad moet zijn doorheen een krachtig mantelzorgbeleid (Bronselaer e.a., 2016). Die aandacht kan uit verschillende facetten bestaan.

De onderzoeksresultaten ondersteunen vooreerst het belang van een algemene eis om uitkeringen (o.a. voor werkloosheid, ziekte en invaliditeit, pensioen) op te trekken tot boven de Europese armoedegrens (60% van het mediaan inkomen van de bevolking).

Bovendien moet meer aandacht uitgaan naar de mate waarin kinderen en jongvolwassenen die (langdurig) mantelzorg opnemen impact ondervinden op hun studieloopbaan, behaald opleidingsniveau en intrede op de arbeidsmarkt. Verder onderzoek en een onderbouwd ondersteuningsbeleid vanuit bv. onderwijsinstellingen valt hier aan te bevelen.

Bij werkende mantelzorgers valt aan te bevelen om de vrijwaring van sociale zekerheidsrechten te voorzien tijdens periodes van verminderde of onderbroken arbeidsprestaties omwille van mantelzorg, zodat niet alleen op korte maar ook op lange termijn (in het licht van de pensioenopbouw) voldoende inkomensgaranties blijven bestaan. Momenteel betekent het beroep doen op sociale verloven een terugval in het gezinsinkomen van de mantelzorger, wat het beperkt gebruik van sociaal verlof bij werknemers kan verklaren. Tevens blijkt de duurtijd van deze verschillende mogelijkheden, waarbinnen de sociale rechten van mantelzorgers worden gevrijwaard, niet goed te matchen met de reële duur van langdurige zorgsituaties (Bronselaer e.a., 2016). Het onderzoek van Neefs (2015) toont aan dat sommige werkende mantelzorgers van personen die langdurige zorg nodig hebben op een bepaald moment voor de keuze staan om hun arbeidscontract te wijzigen (of zelfs op te zeggen) wanneer de tijdelijke formules van loopbaanonderbreking en tijdskrediet zijn opgebruikt.

Eerder onderzoek toont aan dat mantelzorgers met betrekking tot financiële ondersteuningsmaatregelen door de bomen het bos niet meer zien en daardoor ondersteuning, waar ze recht op hebben, mislopen (Bronselaer e.a., 2016). In verband met de verschillende premies en tegemoetkomingen valt aan te bevelen om gebruikers beter te informeren en te voorzien in een automatische toekenning van deze financiële tegemoetkomingen.

De hervorming van de Vlaamse zorgverzekering tot een volwaardige Vlaamse Sociale Bescherming biedt mogelijkheden om in te spelen op de hierboven aangehaalde problemen. Deze sociale bescherming zou een gepaste aansluiting moeten vinden bij de werkelijke financiële noden in zware zorgsituaties. Neefs (2015) schetst op dit vlak een aantal mogelijke scenario's, namelijk: een maximumfactuur voor niet-medische kosten of een forfaitaire tussenkomst aangepast aan de graad van zorgbehoefte, eventueel aangevuld met een terugbetaling voor behartenswaardige situaties, of voor gezinnen met heel hoge kosten. De Tegemoetkoming Hulp aan Bejaarden als onderdeel van de Vlaamse Sociale Bescherming houdt alvast rekening met zorgzwaarte en inkomen. De toekomstige evolutie naar één inschalingsinstrument voor het bepalen van de zorg- en ondersteuningsnood, en daaraan gekoppeld de hoogte van een persoonsvolgend budget zal dat eveneens doen.

LITERATUUR

Becker, F. & Becker, S. (2008). *Young adults carers in the UK, Experiences, needs and services for carers aged 16-24*. London: The Princess Royal Trust for Carers.

Bronselaer, J., Vandezande, V., Vanden Boer, L. & Demeyer, B. (2016). *Sporen naar duurzame mantelzorg, Hoe perspectief bieden aan mantelzorgers?*. Brussel: Departement, Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

Cès, S., Flusin, D., Schmitz, O., Lambert, A.S., Pauwen, N. & Macq, J. (2016). *Mantelzorgers van thuiswonende ouderen in België: een cruciale en complexe rol*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

de Boer, A., de Klerk, M. & de Wit, A. (2016). Twee manieren om te vragen of iemand mantelzorg geeft. In: *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 94, 7, 256-258.

De Koker, B., De Stercke, N., De Vos, L., De Witte, N. (2016). *De situatie en ondersteuningsnoden van mantelzorgers in Oost-Vlaanderen. Een verkenning op basis van het instrument Zicht op mantelzorg en focusgroepen*. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen.

Desmedt, M., Bergs, J., Vertriest, S., Hellings, J., Petrovic, M., Vandijck, D. (2016). *De economische waarde van mantelzorg en de financiële impact ervan op de ziekteverzekering*. Universiteit Hasselt.

Deeg, D.J.H. (2015). Oud worden is normaal. In: *Geron*, 17, 3, 34-37.

de Klerk, M., de Boer, A., Plaisir, I., Schyns, P. & Kooiker, S. (2015). *Informeel hulp: wie doet wat?*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- De Almeida Mello, J., Vermeulen, B., Hermans, K., Declercq, A. (2016). *Project Vlaamse Sociale Bescherming. Vergelijkend onderzoek van cliënten in de thuiszorg en de residentiële zorg*. Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Elchardus, M. (2016). *Mantelzorg. Onderzoek in opdracht van de socialistische mutualiteit*. VUB: TOR.
- Glendinning, C., Tjadens, R., Arksey, H., Morée, M., Moran, N. & Nies, H. (2009). *Care provision within families and its socio-economic impact on care providers*, EU Working paper, Vilans, University of York.
- Neefs, H. (2015). *Onzichtbaar maar onmisbaar, Welke knelpunten ervaren mantelzorgers van kankerpatiënten?*, Brussel: Kom op tegen kanker.
- King, D. & Pickard, L. (2013). When is a carer's employment at risk?: Longitudinal analysis of unpaid care and employment in midlife in England. In: *Health and Social Care in the Community*, 21, 3, 303-314.
- Posthumus, H., van Houwelingen, P. & Dekker, P. (2013). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: Bijl, R., Boelhouwer, J., Pommer, E. & Sonck, N. (red.). *De sociale staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 181-202.
- Riedel, M. & Kraus, M. (2011). *Informal care provision in Europe: Regulation and profile of providers*, ENEPRI research report nr. 96.
- Rodrigues, R., Schulmann, K., Schmidt, A., Kalavrezou, N., Matsaganis, M. (2013). *The indirect costs of LTC, Research Note 8/2013*. Report commissioned by the European Commission Social Situation Monitor. Brussels: EC.
- Swinkels, J.C., Suanet, B., Deeg, D.J.H. & Broese Van Groenou, M.I. (2016). Trends in the informal and formal home-care use of older adults in the Netherlands between 1992 and 2012. In: *Ageing and Society*, 36, 9, 1870-1890.
- Vermeulen, B. & Declercq, A. (2011). *Mantelzorg vanzelfsprekend!? Over zorgervaringen en noden van mantelzorgers van kwetsbare ouderen*, Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Vlaamse Regering (2014). *Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*, Brussel: Vlaamse Regering.
- Vanbrabant, A. & Craeynest, K. (2004). Realiteit van de mantelzorg. In: T. Jacobs & E. Lodewijckx (Eds.), *Zicht op zorg, Studie van de mantelzorg in Vlaanderen in 2003*, Brussel: CBGS.
- Vanderleyden, L. & Moons, D. (2010). *Informele zorg in Vlaanderen*. SVR-Rapport 2010/3, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Vanderleyden, L. & Moons, D. (2012). Zorg en ondersteuning tussen en binnen generaties: wie zorgt voor wie? In: Vanderleyden, L. & Callens, M. (red.). *Generaties en solidariteit in woord en daad*. SVR-Studie 2012/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 27-50.
- Vanderleyden, L. & Moons, D. (2015). *Informele zorg in Vlaanderen opnieuw onderzocht*, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Vandeurzen, J. (2012). *Beleidsbrief Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, Beleidsprioriteiten 2012-2013*, Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 7.
- Vandeurzen, J. (2014). *Beleidsnota 2014-2019*, Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, Brussel: Vlaamse Regering.
- Vandeurzen, J. (2017). *Nabije zorg in een warm Vlaanderen, Vlaams mantelzorgplan 2016-2020*, Brussel: Vlaamse Regering.
- Van Houtven, C., Coe, N. & Skira, M. (2013). The effect of informal care on work and wages. In: *Journal of Health Economics*, 32, 1, 240-252.

BIJLAGEN

Bijlage 1: De operationalisering van de socio-economische positie en het economisch welzijn in de Survey sociaal-culturele Verschuivingen (2011 en 2014) en de European Social Survey (2014)

Uit SCV werd gebruik gemaakt van volgende maatstaven:

Opleidingsniveau: Wat is het hoogste opleidingsniveau dat u succesvol heeft beëindigd? Het opleidingsniveau, gemeten a.d.h.v. 18 categorieën werd herleid tot drie groepen (geen diploma, lager onderwijs of lager secundair; hoger secundair; hoger onderwijs of universiteit).

Arbeidsregime: Over het algemeen genomen, hoeveel uren per week werkt u in functie van uw beroep, betaalde en onbetaalde overuren inbegrepen? (open antwoordcategorie: aantal uren en aantal minuten). Hieruit werden drie groepen afgeleid (werkt niet, minder dan 37 uur per week, 37 uur of meer per week).

Gezinsinkomen: Is het gezamenlijk netto maandinkomen van uw gezin groter dan 2.000 euro? Onder netto maandelijks inkomen verstaan we het totaal van de inkomsten van het gezin, na aftrek van belastingen; alles inbegrepen zoals loon, maaltijdcheques, het eventuele kindergeld, pensioen of andere inkomsten zoals inkomen uit kapitaal, onroerende goederen, ... (antwoordcategorieën: ja, neen, weet niet, geen antwoord)

Zich zorgen maken om geldzaken: Maakt u zich geen zorgen, enige zorgen of veel zorgen over geldzaken? (antwoordcategorieën: geen zorgen, enige zorgen, veel zorgen, geen mening, geen antwoord).

Tevredenheid met de levensstandaard: In welke mate bent u tevreden of ontevreden over uw levensstandaard? (antwoordcategorieën: heel ontevreden, ontevreden, tevreden, heel tevreden, weet niet, geen antwoord, niet van toepassing)

Kunnen rondkomen met het gezinsinkomen: Welke van de omschrijvingen op de kaart komt het dichtst in de buurt van uw beeld van het huidige inkomen van uw huishouden? (antwoordcategorieën: heel erg moeilijk rondkomen met het huidige inkomen, moeilijk rondkomen met het huidige inkomen, het lukt om rond te komen met het huidige inkomen, comfortabel leven met het huidige inkomen, weet niet, geen antwoord).

Uit ESS werd gebruik gemaakt van volgende maatstaven:

Kunnen rondkomen met het gezinsinkomen: Welke van de omschrijvingen op deze kaart komt het dichtst in de buurt van uw beeld van het huidige inkomen van uw huishouden? (antwoordcategorieën: comfortabel leven met het huidige inkomen, het lukt om rond te komen met het huidige inkomen, moeilijk rondkomen met het huidige inkomen, heel erg moeilijk rondkomen met het huidige inkomen, weet niet)

MEER INFO

Dirk Moons
Studiedienst Vlaamse Regering
Departement Kanselarij en Bestuur
02 553 60 16
dirk.moons@kb.vlaanderen.be

